

УДК 347.633

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.22>

РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВОЄННИХ РЕАЛІЙ

Болдирева В.М.,*доцент МКА, ст. викладач кафедри «Правознавство»**Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут**ПрАТ «ВНЗ «МАУП»**ORCID: 0000-0003-4502-595X***Меркун А.А***здобувач вищої освіти, групи ІНЗ-9-21-Б1Пр**Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут**ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

Болдирева В.М., Меркун А.А. Реформування законодавства про усиновлення в Україні у контексті воєнних реалій.

Стаття присвячена аналізу особливостей законодавчого регулювання усиновлення в Україні в умовах воєнного стану, зокрема викликів, які виникають у зв'язку з бойовими діями та гуманітарною кризою. Автори висвітлюють ключові аспекти національного законодавства, акцентуючи увагу на положеннях Конституції України, Сімейного кодексу України, Закону України «Про охорону дитинства», а також на міжнародних документах, таких як Європейська Конвенція про усиновлення дітей та Конвенція про права дитини. Особлива увага приділяється внесеним у 2022-2023 роках змінам до нормативно-правових актів, спрямованих на адаптацію процедур усиновлення до нових умов.

У статті розглянуто основні проблеми, з якими стикається система усиновлення в умовах війни, зокрема втрату доступу до державних реєстрів на тимчасово окупованих територіях, ризик незаконного вивезення дітей до інших держав, труднощі з підтвердженням статусу дитини-сироти, а також перешкоди для евакуації дітей. Аналізуються заходи, які вживає держава для захисту прав дітей, зокрема створення Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Діти», запровадження спрощених процедур перевірки кандидатів в усиновлювачі та розширення підстав для надання дітям статусу сироти.

Автори наголошують на важливості забезпечення прозорості процесів усиновлення, цифровізації обліку дітей та посилення контролю за дотриманням прав усиновлених дітей. Особливо висвітлюється роль міжнародного співробітництва у запобіганні незаконному усиновленню та уніфікації стандартів захисту дітей відповідно до вимог міжнародного права. У статті також наведено рекомендації щодо вдосконалення законодавства, яке регулює усиновлення, зокрема з метою оперативного реагування на нові виклики, що постають через воєнний стан.

Результати дослідження підкреслюють значущість комплексного підходу до реформування системи усиновлення, який базується на інтеграції міжнародних стандартів, ефективній взаємодії між державними органами, міжнародними організаціями та громадськими ініціативами. Зроблено висновки, що створення стабільних і безпечних умов для усиновлення є важливим кроком до забезпечення права кожної дитини на сімейне виховання навіть у складних умовах війни.

Ключові слова: законодавство України, усиновлення, дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, усиновлювачі, піклувальники.

Boldyreva V.M., Merkun A.A. Reforming the legislation on adoption in Ukraine in the context of military realities.

The article focuses on the analysis of legislative regulation of adoption in Ukraine under martial law, particularly the challenges arising due to military actions and the humanitarian crisis. The authors highlight the key aspects of national legislation, emphasizing the provisions of the Constitution of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Child Protection,» as well as international instruments such as the European Convention on the Adoption of Children and the UN Convention on the Rights of the Child. Special attention is given to amendments made in 2022-2023 to regulatory acts aimed at adapting adoption procedures to new conditions.

The article examines the main problems faced by the adoption system during wartime, including the loss of access to state registers in temporarily occupied territories, the risk of illegal transfer of children

to other countries, difficulties in confirming the status of orphans, and obstacles to the evacuation of children. The measures taken by the state to protect children's rights are analyzed, including the creation of the Unified Information and Analytical System «Children,» the introduction of simplified procedures for verifying potential adoptive parents, and the expansion of criteria for granting children orphan status.

The authors emphasize the importance of ensuring transparency in adoption processes, digitalization of child records, and strengthening oversight of the rights of adopted children. The role of international cooperation in preventing illegal adoption and unifying child protection standards in accordance with international law is highlighted. The article also provides recommendations for improving adoption-related legislation, particularly to ensure timely responses to new challenges posed by martial law.

The study results underscore the significance of a comprehensive approach to reforming the adoption system, which is based on the integration of international standards, effective collaboration among state bodies, international organizations, and public initiatives. It concludes that creating stable and safe conditions for adoption is a crucial step toward ensuring every child's right to family upbringing, even under the difficult circumstances of war.

Key words: Ukrainian legislation, adoption, orphaned child, child deprived of parental care, adoptive parents, guardians.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні, спричинена військовою агресією Російської Федерації, створила нові виклики для забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Військові дії призвели до зростання кількості дітей, які втратили батьків, залишилися без сімейного піклування або опинилися в складних життєвих обставинах через евакуацію, руйнування житла та інфраструктури. Через жорстокі дії окупантів мільйони українських дітей стали жертвами війни. Понад 500 дітей загинули внаслідок авіаударів і артилерійських обстрілів, багато хто втратив свої домівки, а деякі з'явилися на світ у підвалах та бомбосховищах.

Все вищевказане висвітлює низку проблем, які потребують термінової уваги через пошук ефективних механізмів вирішення цих проблем у контексті адаптації законодавства України до умов воєнного стану. Зокрема, потрібно забезпечити надійну систему захисту прав дітей, спростити процедури усиновлення та інтегрувати міжнародні стандарти в національну правову базу.

Мета дослідження полягає у дослідженні та аналізі змін у законодавстві України щодо усиновлення під час воєнного стану, а також визначення напрямків подальшого вдосконалення правового регулювання цієї сфери в умовах воєнних реалій.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз сучасних наукових праць свідчить, що питання усиновлення перебуває в полі зору таких дослідників, як В. Микитин, О.В. Губанова, О. Мельник, Л. Князька та інших. Водночас, комплексний аналіз ключових аспектів усиновлення в умовах воєнного стану ще не здійснювався. Варто зазначити, що з початком повномасштабної війни в Україні процедура усиновлення зазнала певних змін, що потребує детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. Усиновлення в Україні є однією з пріоритетних форм забезпечення права дитини на сімейне виховання, що закріплено в національному законодавстві та міжнародних актах. В умовах воєнного стану питання правового регулювання усиновлення набуває особливої актуальності, враховуючи зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно зі статтею 52 Конституції України, держава зобов'язана забезпечувати захист дітей, їх належне утримання, виховання та захист дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування [1]. Саме ця норма знаходить своє відображення у таких міжнародних документах, як Європейська Конвенція про усиновлення дітей (ратифікована Україною 15 лютого 2011 року) та Конвенція про права дитини. Зокрема, стаття 20 Конвенції про права дитини передбачає, що кожна дитина, позбавлена сімейного піклування, має право на належну підтримку з боку держави, включаючи можливість бути усиновленою.

Ратифікація міжнародних документів сприяла гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Це стало ключовим кроком для вдосконалення процедури усиновлення, особливо у кризових ситуаціях, які виникають під час воєнного стану.

На рівні національного законодавства процедура усиновлення регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких – Сімейний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» [2], Цивільний процесуальний кодекс України та спеціальні підзаконні акти. Важливе місце в цій системі займає Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, який був оновлений 16 серпня 2022 року. Зміни врахували нові виклики, що виникли через воєнний стан, зокрема необхідність оперативного реагування на потреби дітей, які залишилися без сімейного піклування [3, с. 135].

Згідно з частиною 1 статті 207 Сімейного кодексу України, усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина на підставі рішення суду. Це визначення підкреслює юридичну природу усиновлення як правового акту, який встановлює довічні правовідносини між дитиною та усиновлювачем [4].

Воєнний стан поставив перед державою нові виклики у сфері захисту прав дітей. Зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, розлучення сімей та втрати батьків через бойові дії створили умови, за яких необхідно вдосконалювати процедури усиновлення. Правове регулювання цього питання забезпечує можливість адаптації процедур до таких умов шляхом внесення змін до нормативних актів.

Зокрема, в умовах воєнного стану передбачено спрощення окремих етапів процедури усиновлення, включаючи такі, як оптимізація термінів розгляду справ про усиновлення в судах, що дозволяє уникнути бюрократичної затримки у прийнятті рішень; забезпечення доступу до інформації про дітей, які підлягають усиновленню, через цифрові реєстри, а також спрощення порядку перевірки умов проживання кандидатів в усиновлювачі, з урахуванням неможливості проведення повноцінних перевірок у зонах бойових дій.

Наукові підходи до визначення природи усиновлення акцентують увагу на його правовій та соціальній сутності. За словами В. Микитина, усиновлення є юридичним фактом, що належить до юридичних дій. Це дія, спрямована на досягнення конкретного правового результату – встановлення сімейних правовідносин між дитиною та усиновлювачем. Одна з ключових ознак цих відносин – їх довічний характер, що відрізняє усиновлення від інших форм сімейного влаштування [5, с. 72].

О.В. Губанова підкреслює, що усиновлення є найбільш бажаною формою сімейного виховання для дитини. У порівнянні з іншими формами, такими як опіка, піклування чи перебування в закладах інституційного догляду, усиновлення забезпечує найбільш сприятливі умови для розвитку та соціалізації дитини [6, с. 72].

Додатковими аспектами щодо регулювання питання усиновлення в умовах воєнного стану є деякі зміни до Сімейного кодексу України та інших законодавчих актів, які передбачають такі важливі нововведення, як обмеження на усиновлення іноземцями (заборонено усиновлення дітей іноземцями, якщо немає попередніх родинних зв'язків або контактів, встановлених до початку війни, аналогічна заборона поширюється і на громадян України, які постійно проживають за кордоном без родинного зв'язку), а також розширення підстав для надання статусу дитини-сироти. Цей статус можуть отримати діти, чий батьки зникли безвісти, перебувають у полоні, на окупованих територіях або не виконують батьківських обов'язків через війну.

Також Постанова № 1235 від 16 листопада 2022 року забороняє усиновлення іноземцями та громадянами України, які проживають за кордоном, на час воєнного стану, за винятком родинних зв'язків [7]. Крім того, Постанова № 907 від 2 серпня 2022 року дозволяє продовження терміну дії документів кандидатів в усиновлювачі до 18 місяців та реєстрацію без проходження курсів підготовки, якщо їх проведення неможливе через бойові дії [8].

Усиновлення також регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 року № 576 "Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану" розблоковано процес усиновлення дітей, т.ч. за кордон у складі закладів [9].

Контроль за усиновленням також було посилено. Органи опіки зобов'язані регулярно перевіряти умови проживання усиновлених дітей, особливо тих, які перебувають за кордоном. Для дітей, переміщених у межах України, забезпечено постійний нагляд за їх фактичним місцем проживання.

Ці зміни спрямовані на захист прав дітей, запобігання незаконному усиновленню та гарантування, що всі процедури відповідають найкращим інтересам дитини.

Воєнні дії суттєво ускладнили доступ до процедур усиновлення, особливо в регіонах з активними бойовими діями. Органи опіки та служби у справах дітей стикнулися з численними проблемами, такими як евакуація, втрата даних та затримки у розгляді справ. Для забезпечення стабільності процедур уряд розробив Єдину інформаційно-аналітичну систему «Діти».

Тому на сьогодні, ключовими викликами залишаються: відсутність доступу до державних реєстрів на окупованих територіях, ризики, що пов'язані з незаконним вивезенням дітей до території країни-агресора, укладення підтвердження статусу сироти через недоступність архівів і судів, блокування евакуації дітей окупаційними адміністраціями.

Уряд України прийняв низку заходів для адаптації процедури усиновлення до умов воєнного стану. Зокрема, було запроваджено можливість подання заяв через електронні сервіси, що дозволяє пришвидшити розгляд документів і спростити взаємодію з органами державної влади (Закон

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану», 2022) [10, с. 135].

Правова реєстрація дітей-сиріт є ключовим аспектом забезпечення їхніх прав. На тимчасово окупованих територіях відсутність належного доступу до українських державних органів робить цей процес практично неможливим. Як наслідок, діти опиняються у «правовому вакуумі», що загрожує їхньому майбутньому, адже без реєстрації неможливо забезпечити соціальні гарантії, доступ до освіти, охорони здоров'я чи можливість усиновлення.

Тому, перспективними завданнями вдосконалення законодавства щодо забезпечення інтересів дитини є розширення процесів цифровізації усиновлення та обліку дітей, посилення контролю за дотриманням прав дітей, зокрема в умовах їх переміщення, забезпечення ефективної міжнародної співпраці для протидії незаконному усиновленню.

Висновки. Усиновлення в умовах воєнного стану є важливим інструментом забезпечення права дитини на сімейне виховання. Адаптація процедур до умов війни, інтеграція міжнародних стандартів та підвищення прозорості процесів – це ключові напрями, які сприятимуть забезпеченню найкращих інтересів дитини.

Важливим завданням залишається забезпечення ефективної взаємодії між органами державної влади, міжнародними організаціями та громадськими ініціативами. Це дозволить не лише запобігти порушенням прав дітей, а й створити умови для їхньої безпеки та розвитку. Використання сучасних технологій, зокрема інформаційних систем, дає змогу пришвидшити процедури усиновлення та забезпечити прозорість процесів.

Додатково необхідно продовжувати роботу над вдосконаленням законодавства для реагування на нові виклики, що виникають через воєнний стан. Вирішення таких питань, як запобігання незаконному усиновленню, забезпечення доступу до реєстрів на тимчасово окупованих територіях та підтримка сімей, які бажають усиновити дітей, є першочерговим кроком до захисту прав кожної дитини в Україні.

Загалом, процес удосконалення системи усиновлення повинен бути спрямований на створення умов для гармонійного розвитку дітей, які потребують сімейного виховання. Лише комплексний підхід, заснований на принципах права, гуманності та міжнародної співпраці, сприятиме вирішенню цієї соціально важливої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Закон України «Про охорону дитинства»: від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. С. 142.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану»: від 15 березня 2022 р. № 2116-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 20. С. 135.
4. Сімейний кодекс України: від 10 січня 2002 р. № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10 січня 2025 р.).
5. Микитин В. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 2 (10). С. 69–73.
6. Губанова О.В. Організаційно-правове регулювання усиновлення в Україні: дис. канд. юр. наук: 12.00.07 Губанова О.В. Київ, 2011. С. 17.
7. Постанова Кабінету Міністрів України № 1235 від 16 листопада 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей у період воєнного стану». Офіційний вебсайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2025).
8. Постанова Кабінету Міністрів України № 907 від 2 серпня 2022 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо удосконалення процедур усиновлення та влаштування дітей-сиріт у період воєнного стану». Офіційний вебсайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2025).
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану»: від 01 червня 2023 р. № 576. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 10 січня 2025 р.).
10. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/587-tysiach-ditei-syrit-i-ditei-rozbavlenykh-batkivskoho-pikluvannia-vlashtovani-do-simeinykh-form-vykhovannia-tse-935-vid-zahalnoi-kilkosti> (дата звернення: 10 січня 2025 р.).